

zó kérdés. Nem csoda, hiszen egy Amerikában készült kritikai áttekintés szerint a jelenlegi szakirodalom a kultúráról mintegy 160 különböző meghatározást tart számon (A. Kröeber—C. Kluchohn: *Culture, a Critical Review of Concept Definitions*). Persze, Al. Tánase itt elemzett két munkájában nem a kultúra ilyen vagy olyan definiálásáról van szó; számára a fő probléma a kultúrának mind genetikai, mind funkcionális, mind pedig strukturális szempontból egységes értelmezése, egyfelől kultúra és vallás, másfelől kultúra és humanizmus egybevetése alapján.

Ugy tűnik, a szerző ezt az egységet az ember megismerő és önmegismerő tevékenységében véli felfedezni, vagyis az embernek ama, nembelileg sajátos képességében, hogy megértse a külső természet törvényszerűségeit, felfedje tulajdon lényegi erőinek titkát, és így úrrá lehessen rajtuk. Az a mód, ahogyan a vallással ellentétben a kultúra külső és belső funkcióját körvonalazza (*Cultură și religie*, 150—167.), illetve a humanizmus összefüggésében a kultúra objektív és szubjektív dimenzióját megragadja (*Cultură și umanism*, 189—199.), valóban egy funkcionálisan és strukturálisan viszonylag egységes kultúraértelmezés lehetőségének irányába mutat.

Csak hogy ennek a többé-kevésbé egységes értelmezésnek ára van, és nem is jelentéktelen. Olyan kultúrákonceptiót követel ugyanis, amely az emberi lét tudatos és spontán mozzanatainak egyértelmű elhatárolását írja elő. Amikor a szerző e követelmény szellemében két zónára osztja az ember értékvilágát, egyfelől a kultúra birodalmára, másfelől az úgynevezett közös értékek axiológiai övezetére, nem számol azzal, hogy ily módon a kultúra fogalmát — tulajdon eredeti kiindulópontjával ellentétben — akarva-akaratlan leszűkíti, és ráadásul olyan értelmet kölcsönöz neki, amely elhatárolja azt a tényleges em-

beri gyakorlattól. „Kiinduló hipotézisünket — írja a szerző — a két zóna meghatározásában a következőképpen fogalmazhatnók meg: a közös értékek axiológiai övezete lényegében maga a humanizált és szocializált biológikum, a kultúra övezete viszont nem más, mint a szellemi rangjára emelt emberi és társadalmi mozzanat...” (*Cultură și umanism*, 63.) A szóban forgó elhatárolás végső soron nem eléggé világos; a jellemzés szerint ugyanis a kérdéses két zóna nem azonosítható sem azzal, amit Heller Ágnes *A mindennapi életben* a magában-való és a magáért-való objektivációk világának nevez, sem pedig a mindennapi és nem mindennapi lét szerinti felosztással.

Ugy vélem, az a struktúrafelesztés, amelyet a szerző hipotézise kínál, éppen attól az alapvető igazságtól vonatkoztat el, amelyet Marx még a *Feuerbach-tézisekben* így fogalmazott meg: a társadalmi élet lényegében gyakorlati. Ezért az igazi hiba nem is abban van, hogy a tudatos mozzanat egyértelmű és szinte abszolutizált értelmezése révén a kultúra jelentéstartalma túlságosan leszűkül. Végtére is a kultúra valójában nagyon is sokarú jelenség, s kézenfekvő, hogy fogalmához számos különféle jelentés tapadjon. De éppen azért, mivel rendkívül összetett, sokrétű jelenség, óvakodnunk kell attól, hogy az egységes értelmezés esetleg formálógikái követelménnyé sekélyesedjék, és akarva-akaratlan a valóságos ellentmondás-mozzanatok kiiktatását jelentse. Kultúra és vallás ellentmondása egyik mozzanat számára sem valamiféle külsődleges viszony, hanem meghatározott társadalmi viszonylatok, valamilyen közösségi formák egységén belül érvényesülő összefüggés. Ugyanígy kultúra és humanizmus összetartozása sem jelent valamiféle abszolút ellentmondásmentes egységet, még a szocialista társadalom viszonyai között sem.

Sztranyiczki Gábor

Az „IS-IS” módszere és filozófiája

Egymást követő három könyve után (*Humor és filozófia*, 1969; *Az optimizmus védelmében*, 1971; *Elmélkedések a célszerűségről*, 1972) Balázs Sándor újabb kötettel jelentkezett (*A véletlen*, 1974). Rövid hat év alatt négy monografikus igényű mű — monográfiaszegény hazai magyar filozófiai irodalmunkban — mindenképpen megdölgöztató tel-

jesítmény. A marxizmus reneszánszát meghirdető útkereső forrongásban (talán) egyedül Balázs Sándor halad változatlanul a maga, korai tanulmányai-
ban „kicövekelte” útján. Páratlan termékenységét azonban önmagához való következetességgel éppúgy nem lehet kielégítően megmagyarázni, mint tehetségével vagy szorgalmával. Ne feledjük:

négyszéletes tárgyú és jellegű monografikus írásról van szó, melyben a szerző esztétikai, történelemfilozófiai, etikai, illetve ontológiai szempontokat egyaránt érvényesít. S mindezt szintézisre törekvő, ám megvalósított szintézisekben mégis olyannyira szegény filozófiai irodalmunkban. Egy ilyen szintézishez ugyanis nemcsak arra van szükség, hogy napjaink szerteágazó ideológiai törekvéseinek és gondolkodási irányzatainak terminológiáit közös nevezőre hozzuk. Valódi szintézis elképzelhetetlen az említett irányzatok társadalmi-politikai konzekvenciáikat is vállaló kritikai meghaladása nélkül.

Balázs Sándor alkotói termékenységének titka sajátos módszerében rejlik. Mert nála a módszer egyértelműen elsődleges a vizsgálat tárgyával szemben. Ezért lehet módszerének elemzéséből műveinek („filozófiájának“) egészére érvényes következtetéseket levonni.

Eredetét tekintve Balázs Sándor módszere főként Engels *Anti-Dühringjének* és *A természet dialektikájának*, illetve Lenin *Materializmus és empiriokritizismusának* módszerére vezethető vissza — pontosabban annak egyoldalú alkalmazására. Az alkalmazás egyoldalúsága abból fakad, hogy Engelshez és Leninhez viszonyítva, akiknél a módszer elvontsága tárgyuk természetéből adódott, és a dialektikus materializmussal szembenálló objektív és szubjektív idealista vagy mechanikus materialista irányzatok *elvi* (tehát előfeltételek szintjén megvalósított) bírálatát tette lehetővé, Balázs Sándornál ugyanez az elvont módszer kétségkívül *sajátos* tárgyak (humor, optimizmus, célszerűség, véletlen) konkrét — legalábbis igényeiben konkrét — kifejtésére szolgál. A sajátos közeg azonban az elvont módszer valamelyes konkretizálását követelné. Hogy ennek a követelménynek eleget tegyen, Balázs Sándor megpróbálja ezt közvetlenül (tehát minden megkülönböztetés nélkül) a dialektika (mint módszer) és a formális logika általános metodológiai követelményeiben feloldani. „Elmefuttatásunk legnagyobbrészt elméleti jellegű, a filozófia szokásos módszereivel — a fogalomtisztázásra irányuló törekvéssel, a gondolati analízis és szintézis, az absztrakció eszközeivel a valóságban meglevő kapcsolatok, vonatkozások feltárását s elméleti általánosítását célzó elemzéssel — közelítjük meg vizsgálódásunk tárgyát“ (*A véletlen*, 8.). Egy végső soron heterogén s elvontságában lényegi heterogeneitása miatt nehezen rekonstruálható követelmény-konglomerátum áll itt szükségszerűen szemben a tárggyal, és rendeli azt maga alá. Ez a szerző előtt sem tudatos heterogén irányvétel külö-

nös helyzetet teremt. A magát a tárgyi konkrétumhoz közeledőnek tudó vizsgálódás éppenhogy távolodik a tárgytól, mert annak konkrét totalitását szükségyszerűen elvont jegyek (specifikumok) nyúgáiba vonja.

A módszer elvontsága és tárgyával szembeni prioritása már az elemzés legelső mozzanatában — a tárgy körülhatárolásában — erősen szűkítően hat. (Különösen két első művére áll ez, melynek tárgya — humor, optimizmus — természeténél fogva szerteágazóan strukturált.) Ahhoz, hogy e módszert alkalmazni lehessen, a tárgyat kell „filozófiáivá“ (értsd: elvonttá) tenni.

A kezdeti, ún. „fogalomtisztázási eljárás“ során a szerző egyszerű elvonatkoztatással kiemeli a tárgy fogalmából annak főbb meghatározó jegyeit, és ezek közvetlen hierarchizálásával a tárgyat egy *elvont* fogalomban rögzíti. Ez kettős következménnyel jár.

1. A vonatkozásainak különös gazdagságából így „visszametsett“ tárgy további elemzése eleve elvágja az illető tárgyat vizsgáló más diszciplínák felé vezető utat. Ugyanis az elvont általánossal azonosított ontológiai szféra (amelyben a szerző mozog) az általános—egyedi viszonyának ugyancsak *elvont* sémája szerint kapcsolódik a tudományokhoz, illetve a mindig konkrét empirikus valósághoz.

2. A tárgy elvont fogalomban való megragadása egyneműsíti az elemzés specifikus közegét. Ez az egyneműség azonban nem a probléma meghatározta tartalmak konkrét és szerves (tehát különböző síkokban megvalósuló) totalitásából fakad, hanem egyszerűen csak a tárgyalás elvonatkoztatási szintjének azonosságából. Balázs Sándor műveinek belső homogeneitása ezért pusztán *értelmi* (ahogy Hegel mondaná), vagyis azonos vonatkozások egybekapcsolásának, illetve az eltérők szétválasztásának formális egyneműsége. Ezzel magyarázható, hogy fejtegetéseiben nem annyira az elmélyülést, a tárgy gazdagságának szerves kibontását érzékeljük, mint inkább az előzőleg szétválasztott és önállóságukban „rögzített“ jegyek (szándékosan mondjuk így) *összeszerelését*.

Mitől válik problematikussá Balázs Sándor módszere?

Ahhoz, hogy az elvont módszert valamelyest konkretizálja, vagy legalábbis a konkretizálás látszatát megteremtse, a szerző nem kerülheti el valamilyen közvetítő fogalom felvételét. Ez a közvetítő fogalom tenné ugyanis lehetővé a tárgy és környezete közötti *átmenet* (egység) konkrét megragadását. A humoros vagy humortalan, a célszerű vagy célszerűtlen, a szükségszerű vagy véletlen mind

az adott egységen belül, ellentéte révén történt közvetítettségében az, ami. A közvetítettség fogalmának kidolgozása mindenfajta vizsgálódás döntő mozzanata. Balázs Sándornak, bár állandó erőfeszítéseket tesz ebben az irányban, nem sikerül önmagában is megálló, pozitív (kifejtett) közvetítőfogalmakhoz eljutnia. Amihez eljut, az a közvetítés, az egység realitására való *utalás, rámutatás*, elvont (tehát tartalmilag önmagában véve üres) állítása, *kijelentése, előfeltételezése* a kifejtendő konkrét egységnek. Ez a bővős „közvetítőfogalom” nála az „is-is”. Így aztán „... egyvalami véletlen is, szükségszerű is...”, vagy „a világ meghatározottságának szükségszerű és véletlen formája... elválaszthatatlanul összekapcsolódik, ugyanis nincs egyetlen olyan viszonyítási alap sem, amelyben ez a kettősség ne léteznék” (*A véletlen*). Másutt a szerző azt fejtegeti, hogy egy adott jelenség (okozat) közvetlen okához képest szükségszerű, ám okának okához viszonyítva már többnyire véletlen: „Ez így is van, meg nincs is így.” Ugyanis „... minden közvetlenben van egy még közvetlenebb, amelyhez viszonyítva a közvetlen tulajdonképpen közvetett... Ez azt jelenti, hogy az egy vonatkozásban jelentkező »ez is — az is« elvét csak viszonylagosan »függeszthetjük« föl a közvetlen ok—okozati szükségszerű viszony esetében.” E gondolatmenet szerint valami adott vonatkozásban „többnyire”, „nagyobb részt” véletlen, míg ugyanaz a valami másik vonatkozásban szükségszerű, vagy legalábbis benne a szükségszerű jelleg „dominál”. E bővős körből, melyben a véletlen meghatározása az „is-is” módszerével a banalitásig menően relatív, nincs kiút. A problémát a véletlenek osztályozása sem oldhatja meg, bár közvetlenül azt a látszatot keltheti, hogy a véletlen osztályainak különbsége kritériumként szerepelhet. De az osztályozás itt nem a tárgyban való elmélyülés valamely fokozata, hanem az „is-is” általános kijelentésének a legapróbb részletekig való közvetlen kiterjesztése.

Az „is-is” módszere tehát *elvont egységtételezés*, a közvetítés realitásának és módszertani követelményének általános-beli kifejezése. Mint ilyen közvetlenül azonos negatív alakjával („sem ez, sem az”). Így pedig már szuggesztíven utal a lényegre: arra, hogy itt valaminek a hiányáról van szó, hogy az „is-is” egy kifejtendő, *megkonstruálandó fogalom helyett* áll.

Balázs Sándor néhány helyen maga is tudatosítja az „is-is” korlátait, művei egészében azonban e korlátok foglya marad.

Az ebből adódó főbb konzekvenciákat itt már csak kijelentő mondatokban sorolhatjuk fel:

1. Az „is-is” módszerével építkező filozófia számára *eleve* nem is vetődik fel igazán *elvi probléma*, minthogy az általános kifejtése az elvont tartalmak közvetlen értelmi analizisére szorítkozik. Balázs Sándor eddigi műveitől ezért idegen a marxizmusnak napjainkban mindinkább általános igényként megfogalmazott *elvi továbbgondolása* (más szóval: korszerű rekonstrukciója). Ilyen szempontból Balázs Sándornak az a konstans törekvése, hogy feldolgozza a marxizmus — szerinte — elhanyagolt problémáit, nem érintkezik az elvi továbbgondolás tendenciáival.

2. Az „is-is” módszerével — mivel elvont, általános voltában elvileg semleges minden sajátossal (konkrétummal) szemben — viszonylag kis fáradsággal a (marxi) filozófia bármely kérdéskörét fel lehet dolgozni. Szerzőnk kivételes termékenységében végül is ez a mozzanat nagy szerepet játszik.

3. Az elemzési folyamatán érintett ellentmondó filozófiai értelmezések bírálata az „is-is” szintjén csak a *redukció* formájában valósulhat meg. A szerző tehát egysíkúan előfeltevésére (objektív vagy szubjektív idealista, voluntarista, fatalista stb.) redukálja az éppen adott álláspontot, ami mindenfajta konstruktív bírálat elől elzárja az utat. A szerző kritikai beállítottsága mindössze az ellenfél által elkövetett „hibák”, „hamisítások” elvont fenomenológiai leírására szorítkozik (például „csúsztat”, „extrapolál”, „szubjektivizál” stb.).

4. Az „is-is” módszere első látásra talán tisztán elméletinek tűnik. Néhol viszont egészen közvetlenül jelentkeznek a formális analízis (jól ismert tételek ismert elemzése) népszerűsítő jellege. Ez a kettősség nyelvében és stílusában is megnyilvánul. Egy tudatosan *közvetlen*, a mindennaphoz szándékosan közelítő nyelv és stílus küszködik itt sokszor elvont tartalmak értelmi megvilágításáért. Ez ugyancsak feszültségteremtő góca Balázs Sándor értekezéseinek.

5. Az „is-is” módszere Balázs Sándornál a dolgok egyfajta demisztifikációját kívánja szolgálni („...le kell hámozni az intuíciónál az oda nem tartozó idealista elemeket”, „próbáljunk egy kicsit a bőrébe bújni, nézzük meg belülről a finalizmus ellentmondásait”, vagy „... a véletlen fogalom mögé nézni, eltávolítani róla... az üledéket...” stb.). Ám ez végül a dolgok élességének, ellentmondásosságának, specifikitásának rovására megy, mivel elvont egységtételezésben, tehát egyszerűsítésben realizálódik. A szerző fejtegetéseinek gyakorlati-kritikai

hasznát ez minimálisra csökkenti. Ha társadalmunk valamely vonatkozásának érintésekor mindig csak e társadalom elvont eszméjére (szocializmus) gondol, az elmélet és a valóság konfrontációja szükségképpen „optimizmusba” torkol.

E korlátok meghaladásának előfeltétele tehát az általános módszernek valamely különös szférában történő követ-

kezetes továbbgondolása, tárgymeghatározta specifikálása.

Balázs Sándor eddigi munkásságát jelen írásban tudatosan csak főbb elvi-elméleti konzekvenciái felől értékeltük. Művei számos pozitív részeredményt is tartalmaznak. Am ez a mondottak érvényén — szerintünk — mit sem változtat.

Bálintfi Ottó

Szindbád

„Menj hajós, vitorláidra
szívek vannak himezve!”

A millennium évében, 1896-ban érkezett Budapestre nagyváradi tudósítóként a 18 esztendő Krúdy Gyula. Attól kezdve itt élt és dolgozott. Szinte valamennyi újságnál, folyóiratnál, kiadónál jelentkezett írásaival. Olyan lelkesen, lendületesen indult harcba a sikerért, hogy már rövid pesti tartózkodása után tudomásul kellett várnia, amíg országosan elismert íróvá vált. Az átütő sikert a Szindbád-novellák és a *Vörös postakocsi* című regénye hozták számára. Első Szindbád-kötete a *Szindbád ifjúsága* (1911) volt. Ezt továbbiak követték. Kozocsa Sándor kitűnő gondozásában 1957-ben jelent meg Budapesten az a Szindbád-gyűjtemény, amely aztán 1969-ben Bukarestben az Irodalmi Könyvkiadónál is napvilágot látott.

Az eddigi legteljesebb, legszebb Szindbád-kötet 1973-ban a Szépirodalmi Könyvkiadónál jelent meg 865 oldalon, Kozocsa Sándor szerkesztésében, Szántó Tibor könyvművész tipográfiájával és köztésterével.

Krúdy, akinek Szindbád mellett Rezeda Kázmér, Nagybotos, Viola, Ulrik, Szent Mihály is kedves hőse (és álneve) — hogy csak a legismertebbeket említsem —, élete végéig írt Szindbád-novellákat. Ilyen volt édesapám egyik legutolsó írása is, amelyet halála után íróasztalán találtunk: *A szivalakú hölgy titka*.

1971-ben elkészült a Szindbád filmváltozata is. Huszárik Zoltán filmjének ősbemutatója az író szülővárosában, Nyíregyházán volt, 1971. október 20-án. A filmet nem remélt érdeklődéssel fogadta a közönség és a sajtó. Az itteni és külföldi egyaránt. Így többek között az *Il Piccolo, Messaggero Veneto, Le Soir, Bru-*

xelles, Louis Chauvet, Le Figaro, Veritey, Montreal Star, Luc Perreault, La Presse, Mari Kuttna, Sight and Sound, London, Derek Malcolm, The Guardian.

Néhány gondolatot szeretnék feleleveníteni a legjelentősebb visszhangokból.

„Ha Huszárik Zoltán és Sára Sándor varázslatosan szép — s mint majd kitérünk rá: varázslatosan talányos — Szindbádjának más érdeme nem is volna, mint az, hogy ismételt lappangás után újra a felszínre hozta Krúdy szellemi örökét — már ezzel is az elmúlt évek filmtermelésének elejére, a »magyar avantgarde« legjelesebb alkotásai közé kívánkoznék. [...] Mindenesetre Krúdy utóélete is olyasféleképp alakult, mint a kelet-európai irodalom sok más alkotójáé: tárgya s a belőle szőtt ábrándok olykor eltakarta, hogy a művészet belső várába hűződve a szemlélet, az alkotásmód forradalmára, a teremtő képzetet felszabadítója volt. A költő helyét perelte vissza a magyar prózába [...] A Szindbád nem azért unikum a maga nemében, mert Huszárik [...] egy másféle tudatforma, emberi magatartás, a képzetet működésének elvileg új törvényrendjét teremtette meg [...] Bár igyekezett már alakuló formájában is megismerkedni vele, ez csak az első szó a film elragadtató kritikásától.“ (B. Nagy László)

„Nem járt még a hazában ilyen csodahajó. Ilyen láthatatlan ácsolatú, mert nyír-fátyolos, mert nyár-leveles. Börzönyösen, ecetfapirulással bukik át a télbe. Hömpölygő csipkeszoknyákon, asszonyok ujján, kalapjuk tollain. Elhagyva a majális, a zöld erdőt, ahol az elszórt zsebkendőcskében tengerillat: illetlen szerelmi nátha. — Huszárik Zoltán filmje nagyszerű emlékmű Krúdy Gyulának, a Szindbád-szívnének.“ (Nagy László)

„S az előadás módszere is a Krúdyé: az önmagukban hol szentimentális, hol